

УДК 332.122:336-042.65(477)

РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН ЯК ЗАПОРУКА ФІНАНСОВОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

DEVELOPMENT OF SPECIAL ECONOMIC ZONES AS A KEY TO FINANCIAL INDEPENDENCE OF UKRAINE REGIONS

Субота В.О.

студентка фінансового факультету,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Стаття присвячена актуальності впровадження спеціальних економічних зон (СЕЗ) на території України як рушійного механізму забезпечення фінансової незалежності регіонів у рамках політики децентралізації. Проаналізовано спеціальні режими оподаткування як регулятора розвитку бізнес-клімату в СЕЗ. Зроблено висновки щодо актуальності впровадження СЕЗ і спеціальних податкових режимів на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України.

Ключові слова: спеціальна економічна зона, спеціальний режим оподаткування, регіон, бізнес-клімат, соціально-економічне зростання.

Статья посвящена актуальности внедрения специальных экономических зон (СЭЗ) на территории Украины как движущего механизма обеспечения финансовой независимости регионов в рамках политики децентрализации. Проанализированы специальные режимы налогообложения как регулятора развития бизнес-климата в СЭЗ. Сделаны выводы относительно актуальности внедрения СЭЗ и специальных налоговых режимов на современном этапе социально-экономического развития Украины.

Ключевые слова: специальная экономическая зона, специальный режим налогообложения, регион, бизнес-климат, социально-экономический рост.

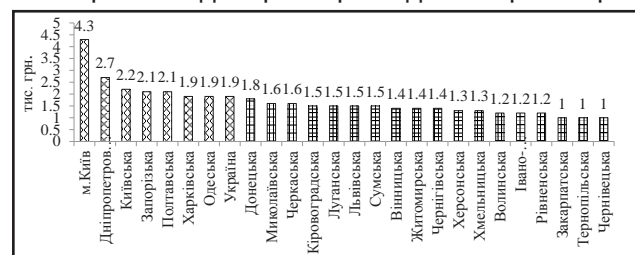
The article is devoted to the urgency of the introduction of special economic zones (SEZs) on the territory in Ukraine as like a driving force for ensuring financial independence of regions within the framework of decentralization policy. Special taxation regimes as a regulator of business climate development in SEZ are analyzed. Conclusions are made regarding the relevance of the introduction of SEZ and special tax regimes at the present stage of socio-economic development in Ukraine.

Keywords: special economic zone, special taxation regime, region, business climate, socio-economic growth.

Постановка проблеми. Сучасна державна стратегія розвитку регіонів України спрямована на зростання економічної активності та пошук нових ресурсів для їх розвитку. Але залишається проблема нерівномірного наповнення місцевих бюджетів та дефіциту фінансових ресурсів, що є об'єктивною перешкодою реалізації політики децентралізації. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є впровадження спеціальних податкових режимів в межах спеціальних економічних зон. Таке рішення дасть змогу підвищити конкурентоздатність регіонів та економічне зростання країни загалом.

Соціально-економічний розвиток регіонів України за показником «Фінансової самодостатності» у 2015 році показав, що дохід місцевих бюджетів (без трансфертів) у розрахунку на одну особу населення має позитивну динаміку порівняно з попереднім роком у 6 областях і м. Києві (рис. 1).

Відповідно до фактичних показників за перше півріччя 2016 року річний план доходів, затверджений місцевими радами, було виконано на 64,0% [2, с. 10], що дає змогу прогнозувати його подальше виконання та перевиконання. На той же період надходження до державного бюджету від перерахування реверсної дотації склали 1,5 млрд. грн. [2, с. 68], що говорить про наявність регіонів-донорів. Це свідчить про покращення ситуації з доходів місцевих бюджетів.

Рис. 1. Доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у розрахунку на одну особу населення, тис. грн. за 2015 рік [1, с. 26]

щення соціально-економічної ситуації в країні порівняно з попереднім роком. Хоча за останні декілька років уряд досягнув певних результатів в рамках децентралізації влади, об'єднання громад та інших питаннях благоустрою суспільного життя, досі проблема фінансової незалежності регіонів залишається актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню процесу функціонування спеціальних економічних зон присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких, як, зокрема, К. Кнот, Дж. Ванг, Н. Мішра, М. Долішній, М. Войнаренко, В. Лушкін, О. Молдован, У. Садова, І. Сторонянська, В. Шитов.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте недостатньо дослідженим залишається аспект стимулювання господарської діяльності за допомогою спеціальних податкових режимів.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є обґрунтування доцільності створення спеціальних економічних зон та податкових режимів в Україні за допомогою аналізу вітчизняного і світового досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення зазначеного питання доцільно розглянути регіональний розвиток з точки зору теорії полюсів росту за Ж. Будвілем [3, с. 1]. Ця теорія передбачає створення інвестиційно-привабливих зон в регіонах з певною цільовою спрямованістю. Головна ідея полягає в розвитку не тільки сукупності підприємств лідируючих галузей, але й конкретних територій, що виконують в економіці країни функцію джерела інновацій і прогресу.

Ця теорія набула розвитку у працях А. Гранберга [4, с. 86] в аспекті її проекції на територіальні центри як регіональні полюси зростання. Регіональний полюс зростання – набір галузей, які розвиваються, розміщені в урбанізованій зоні і здатні викликати подальший розвиток економічної діяльності у спектрі свого впливу. Таким чином, полюс зростання можна трактувати як географічну агломерацію економічної активності або як сукупність міст, які швидко розвиваються комплексом виробництва.

А. Гранберг виділяє «полюси росту» таких видів [4, с. 87]:

1) дрібні і класичні міста, що спеціалізуються на галузях третинного сектору та обслуговують прилягаючу сільську місцевість;

2) промислові міста середнього розміру, що мають диверсифіковану структуру господарства та розвиваються за рахунок зовнішніх впливів;

3) великі міські агломерації, що включають пропульсивні галузі та характеризуються автономністю росту; полюси інтеграції, що охоплюють кілька міських систем і визначають всю еволюцію просторових структур.

Він підкреслює, що автономний ріст властивий лише верхнім ієрархічним рівням центральних мість, тоді як ріст низових територіальних структур визначається механізмами дифузії нововведень.

Такі центри будуть спрямовані на імпульсне стимулювання розвитку навколишніх територій, що забезпечить зростання агломераційного ефекту в господарській діяльності, розвитку інноваційної діяльності та інших позитивних ефектів розвитку периферії.

Такий підхід до регіонального розвитку успішно застосовують провідні країни світу, а ефект від його впровадження вплинув на суспільство загалом. Яскравими прикладами цього є штат Каліфорнія у США, провінція Гуандун в Китаї, Баварія в Німеччині тощо. Виходячи з тенденцій розвитку таких регіонів, можна сказати, що здебільшого вони орієнтовані на розвиток інновацій, які сьогодні є суттєвим важелем впливу на розвиток абсолютно всіх галузей економіки і суспільства загалом.

Першими у створенні таких точок росту стали США, проект Кремнієва долина, спеціалізацією якої була інноваційна діяльність. Хоча в США з 2006 року 32 штати пропонують преференції в податковому стимулюванні інноваційної діяльності підприємств, але штат Каліфорнія є лідером у залученні коштів та кількості витрат на здійснення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) (рис. 2, на основі даних [5, с. 10]).

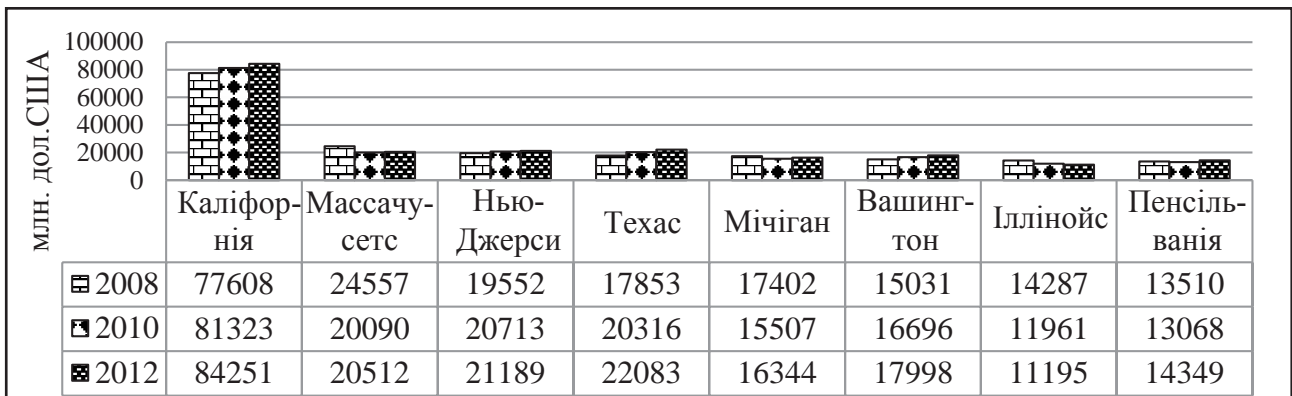

Рис. 2. Витрати на НДДКР у штатах США у 2008 році, 2010 році, 2012 році

Головною передумовою створення Кремнієвої долини в штаті Каліфорнія була сильна науково-технічна база на основі Стенфордського університету. Уряд стимулював розвиток цієї зони за допомогою непрямих важелів впливу, а саме податкових, митних пільг та різних преференцій, тому розвиток вказаної економічної зони був зумовлений наявністю сприятливих умов, таких як:

- 1) низька орендна плата за землю, що забезпечило відносно дешеве розширення території;
- 2) наявність науково-технічної бази для розвитку технологій та інновацій;
- 3) державне фінансування інноваційних проєктів як локомотивів науково-технічного проєкту;
- 4) наявність спеціальних державних замовлень для підтримки обороноздатності країни;
- 5) створення посиленої системи захисту інтелектуальної власності;
- 6) стимулююча податкова політика.

Щодо оподаткування інноваційної діяльності в Кремнієвій долині, то воно зіграло провідну роль в залученні інвестицій. Для приваблення інвесторів було знижено податок на доходи з капіталу з 35% до 19%, і сьогодні надходження від цього податку складають більше 10% загального доходу Кремнієвої долини [6, с. 22]. Завдяки цьому новостворені компанії значною мірою наростили свої капітали шляхом розміщення акцій і опціонів. В Кремнієвій долині видача акцій і опціонів працівникам як бонусів чи зарплати є одним із стимулюючих і мотивуючих факторів для досягнення максимального результату і прибутку як для компанії, так і для самих співвласників.

Завдяки такому підходу на початковому етапі розвитку, компанія може найняти розробників, інженерів, менеджерів, патентознавців, адвокатів та інших спеціалістів значно дешевше, доплачуючи різницю фондовими опціонами. Тому ефективність роботи працівників та партнерів компанії дуже висока, оскільки, вкладаючи власні кошти і сили в проєкт, вони розраховують на високу прибутковість від продажу своєї частки чи доходу у вигляді дивідендів. Акції, видані компанією своїм співробітникам або іншим найманим працівникам, проходять реєстрацію в податковій інспекції, а співробітники автоматично стають інвесторами.

Для стимулювання господарської діяльності в Кремнієвій до ліній були введені преференції як для роботодавців, так і для працівників. Звільнення від оподаткування доходів фізичних осіб працівників підприємств долини підвищило купівельну спроможність населення, а компенсація 50% витрат на працевлаштування також є значною економією для роботодавця. Повернення місцевого податку з продажів, а саме 8,2% від суми продажів з першого мільйона для фізичних та двадцяти мільйонів для юридичних осіб, стало стимулом для нарощування об'ємів про-

дажів як інноваційної продукції, так і товарів та послуг загалом в регіоні [7, с. 15]. Такі преференції були створені з метою зменшення рівня безробіття та прискорення розбудови спеціальної економічної зони. В результаті за 20 років Кремнієва долина перетворилась на світового законодавця розвитку інновацій і простимулювала створення подібних проєктів по всьому світі.

Сьогодні Кремнієва долина все більше розширює свої масштаби. Крім територіального розширення, відбувається і приріст населення, нарощування капіталів, покращення рівня життя соціуму загалом. Так, доходи і заробітна плата залишаються значно вищими, ніж в країні загалом. У період з 2013 року по 2014 рік дохід на душу населення збільшився на 1,9% до \$79 108 для фізичних осіб, а також на 4,4% до \$98 535 для домогосподарств. Ця тенденція спостерігалася і в 2015 році. Закономірно продовжує розширюватись сфера бізнесу і послуг регіону в тандемі з ростом зайнятості. Це розширення знаходить своє відображення у збільшенні кількості нових офісних площ будівництва (3,14 мільйона кв. футів – найкращий результат з 2001 року) [6, с. 28]. Отже, значно вищі показники соціально-економічного стану цієї території підтверджують, що, крім позитивного інноваційного ефекту, відбувається зростання добробуту населення в рамках зони і території штату загалом.

За досвідом США у світі почався розвиток спеціальних економічних зон. Так, одним з найяскравіших прикладів є досвід Китаю. За основу було обрано таку ж модель побудови зони, але використовувалися інші шляхи залучення інвестицій.

Система стимулів для залучення інвестицій зображена на рис. 3.

Позитивним є також, що для резидентів у спеціальних економічних зонах застосовуються пільгова ставка податку на прибуток 25% (як для резидентів, так і для нерезидентів) і п'ятирічні «податкові канікули» з повним або частковим звільненням від сплати цього податку (в перші два роки податок не стягується, а в наступні три роки стягується 50% чинної ставки). Крім того, для підприємств діє податкова знижка до 100% на виробничі матеріали, підвищені нормативи на амортизаційні відрахування; узгоджені обмеження доступу на китайський внутрішній ринок для їх товарів, вироблених у таких зонах, та інші пільги соціального характеру.

Сьогодні у Китаї діють шість спеціальних економічних зон, чотири з яких розташовані на південно-східному узбережжі країни.

1) Шаньтоу. Більше 3 000 проєктів за участю іноземного капіталу в галузях нафтохімії, портової інфраструктури, виробництва одягу, взуття та електроніки, 95% обсягу іноземних інвестицій надходить від китайських співвітчизників з Гонконгу, Тайваню та Сінгапуру.

2) Шеньчжень. Понад 17,5 тис. підприємств, 85% інвестицій яких припадає на Гонконг. Осно-

вними сферами інвестування є ядерна енергетика, електроніка, машинобудування, інфраструктура, фінанси та високі технології.

3) Чжухай. Більше 4 980 підприємств з іноземними інвестиціями. Вкладення спрямовані у сферу послуг, важку промисловість, електроніку, портове й дорожнє будівництво. 80% капіталу – це інвестиції з Гонконгу, Макао, Тайваню і Сінгапуру.

4) Сямень. Понад 4 150 підприємств з іноземним капіталом, з яких 80% складають інвестиції з Тайваню. Основними галузями інвестування є електроніка, текстиль, харчова промисловість та хімічна промисловість.

5) Хайнань. Більше 7 320 підприємств, сукупний обсяг контрактних інвестицій становить 22,3 млрд. дол. США.

6) Пудун – новий район, створений у 1990 році, частина Шанхая. Налічує понад 5 400 проектів в автомобілебудуванні, електроніці, приладобудуванні, телекомунікаціях, високі технології та енергетиці [8, с. 51].

Запозичення досвіду США та Китаю є актуальним для України, оскільки всі передумови до такого впровадження присутні.

У вітчизняній практиці були спроби створення подібних проектів. З 1996 року на території України розпочались створення спеціальних зон та надходження інвестиційних вливань. Згідно з даними статистичного аналізу фахівців протягом існування спеціальних економічних зон резидентами України вкладено у такі проекти майже 70% загального обсягу інвестицій, іноземними інвесторами – 30%. Переважно інвестиції залучались у вигляді грошових вне-

сків (56% загального обсягу надходжень) та у формі рухомого і нерухомого майна (30,9%). Джерелами українських інвестицій виступали здебільшого власні кошти підприємств (72,4% їх загального обсягу) та кредити комерційних банків (13,5%). Іноземні інвестиції надійшли із 43 країн світу [9, с. 49].

Станом на травень 2002 року в Україні діяло 11 спеціальних економічних зон та 9 регіонів, де запроваджений спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку. Їх територія поширювалась на 13 областей України і займала 10,5% України [10, с. 54].

Державою було визначено пріоритетні види підприємницької діяльності, такі як сільське господарство; добувна промисловість; харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів; текстильна й легка промисловість; виробництво деревини та виробів з деревини; хімічна промисловість; металургія й оброблення металу; машинобудування та приладобудування; виробництво електроенергії, газу й води; будівництво та виробництво будівельних матеріалів; туристично-рекреаційна сфера; транспорт і зв'язок; дослідження та розробки у галузі природничих і технічних наук; освіта та охорона здоров'я.

Для приваблення інвестиційних вливань державою було надано податкові та митні преференції. А саме створено спеціальні митні зони, а в податковому аспекті введено такі пільги:

1) звільнення від оподаткування прибутку підприємств або оподаткування прибутку підприємств за зниженою ставкою;

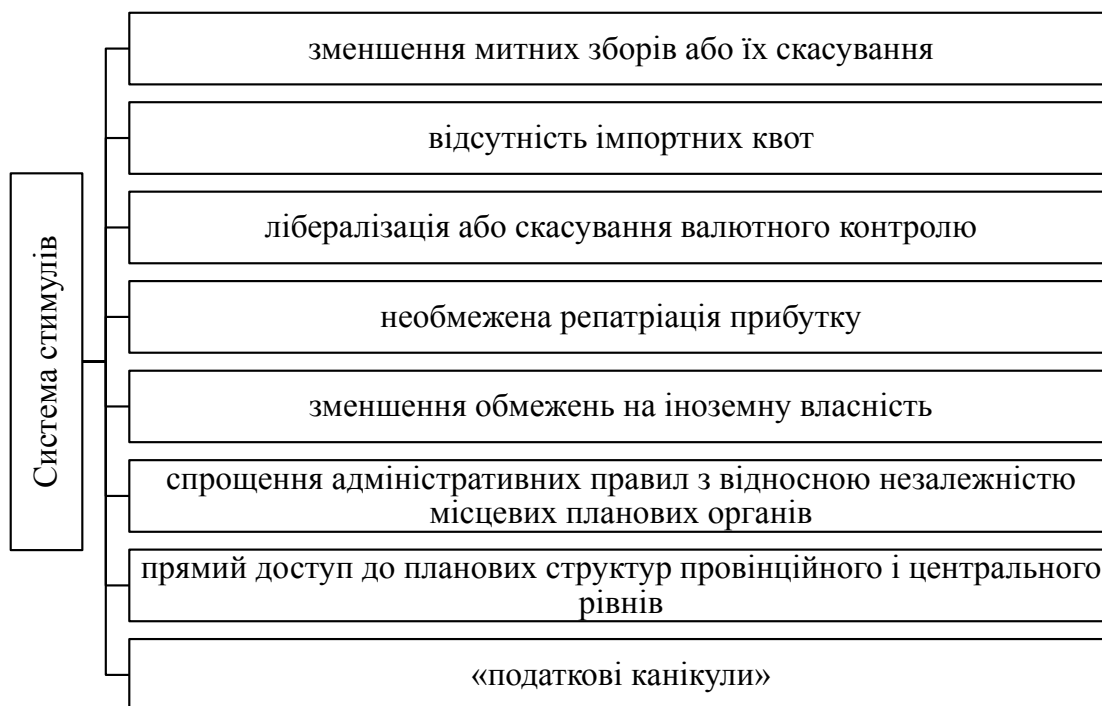

Рис. 3. Система стимулів для залучення інвестицій в спеціальні економічні зони Китаю

- 2) звільнення від оподаткування інвестицій;
- 3) звільнення від сплати мита та податку на додану вартість під час імпорту товарів, крім під-акцизних, для реалізації інвестиційних проектів;
- 4) звільнення від обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті;
- 5) звільнення від плати за землю;
- 6) звільнення від сплати зборів до деяких бюджетних фондів;
- 7) спеціальний порядок ввезення (вивезення) товарів у режимі спеціальної митної зони із застосуванням пільг зі сплати мита та податку на додану вартість.

На практиці ці преференції були доступні не для всіх спеціальних економічних зон, приклад цього наведено в табл. 1.

Досвід першого етапу масового запровадження спеціальних економічних зон, який розпочався в 1998–1999 роках, свідчить про активізацію інвестиційних процесів, що сприяє покращенню ситуації на ринку праці шляхом створення нових чи збереження наявних робочих місць, зниженню соціальної напруги у відповідних регіонах.

З початку запровадження спеціального режиму інвестування станом на 1 квітня 2002 року органами управління спеціальними економічними зонами та територіями пріоритетного розвитку затверджено 488 інвестиційних проектів (зокрема, на ТПР – 354, у СЕЗ – 134) загальною кошторисною вартістю понад 2,1 млрд. дол. США (зокрема, на територіях прі-

оритетного розвитку – близько 1,7 млрд. доларів США, у спеціальних економічних зонах – 0,4 млрд. доларів США). Затвердженими проектами передбачалися створення понад 55 тис. нових та збереження 85 тис. наявних робочих місць [11, с. 92].

Таким чином, до позитивних моментів запровадження спеціальних режимів оподаткування в рамках спеціальних економічних зон слід віднести:

1) залучення інвестицій у види економічної діяльності, які визначені пріоритетними як для забезпечення структурної перебудови економіки країни, так і для розвитку регіонів;

2) залучення інвестицій у сферу малого та середнього бізнесу з відповідним створенням нових робочих місць та збереженням наявних, що сприяє стабілізації соціальної ситуації в регіонах;

3) активізацію експортних операцій (питома вага експорту суб'єктів спеціальних режимів сягнула 24,5% від загального обсягу реалізованої продукції);

4) повернення капіталу, раніше вивезеного за межі України;

5) зацікавленість суб'єктів підприємницької діяльності в декларуванні отриманих доходів та спрямування прибутку на подальше інвестування.

Попри успішні моменти, також були помилки, які призвели до згортання програми спеціальних економічних зон.

Таблиця 1

Основні пільги, що надавалися інвесторам на територіях спеціальних економічних зон України [10, с. 124]

Спеціальна економічна зона	Пільги						
	Режим спеціальної митної зони	Звільнення від оподаткування прибутку	Звільнення від оподаткування інвестицій	Звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ	Звільнення від обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті	Звільнення від плати за землю	Звільнення від сплати зборів до деяких цільових фондів
«Азов»	+	ставка становить 20%	+	–	+	період освоєння ділянки	+
«Донецьк»	+	ставка становить 20%	+	–	+	період освоєння ділянки	+
«Закарпаття»	+	ставка становить 20%	–	–	+	–	+
«Яворів»	–	5 років, у наступні роки стягується 50% діючої ставки	–	5 років	–	3 роки, у наступні роки стягується 50% діючої ставки	+

До основних проблем створення і функціонування спеціальних економічних зон в Україні відносяться:

1) неефективне створення регіональних і галузевих програми розвитку зон, а також методичне обґрунтування їх структури, відсутність розрахунків їх фінансово-економічної ефективності;

2) відсутність відпрацьованості нормативно-правової бази та визначеності єдиного механізму надання пільг;

3) неефективний контроль за веденням господарської діяльності;

4) недостатність фінансових ресурсів на розбудову інфраструктури, а також неповне забезпечення висококваліфікованою робочою силою для вирішення чисельних технологічних і функціональних проблем;

5) факт того, що продукція підприємств, що вироблялася поза територією зон, була неконкурентоздатною через вищу собівартість, що призвело до їх виходу з ринку.

Це послугувало тому, що у 2005 році було прийнято Закон «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік»», де пільги були частково або повністю скасовані [12, с. 5]. Внаслідок цього на території України було закрито 590 інвестиційних проектів

[9, с. 49]. Для багатьох інвесторів таке рішення, прийняте посеред року, стало відчутним ударом, що сильно нашкодило інвестиційній привабливості країни.

Висновки. Вітчизняний та іноземний досвід свідчить про те, що сьогодні для України запровадження спеціальних економічних зон може стати каталізатором розвитку регіонів та з часом всієї країни. Але для отримання бажаного ефекту уряду потрібно врахувати помилки минулого і інтерпретувати зарубіжний досвід під українські реалії. Доцільними будуть впровадження стимулів для залучення інвестицій в спеціальні економічні зони з досвіду Китаю, розглянутого вище, та приділення особливої уваги контролю за використанням податкових і митних преференцій з урахуванням помилок вітчизняного досвіду.

Тому для впровадження в Україні спеціальних економічних зон перш за все потрібно забезпечити недопущення минулих помилок і створити ефективну систему контролю за дотриманням законодавства та нормам ведення бізнесу у спеціальних економічних зонах. За таких умов буде досягнуто зростання інвестиційних вливань та забезпечення гарантій отримання кінцевого результату від проектної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за січень-грудень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oda.zt.gov.ua/images/golovna/soczialno-ekonomichnij-rozvitokoblasti/rejtingovaozczinka-soczialno-ekonomichnogo-rozvitku-regioniv-za-sichen-gruden-2015-roku.pdf>.
2. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за січень-червень 2016 року / [В. Зубенко, І. Самчинська, А. Рудик та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», USAID. – К., 2016. – 80 с.
3. Boudeville J. L'espace et les Pôles de Croissance / J. Boudeville. – Puf, Paris, 1968.
4. Гранберг А. Основы региональной экономики / А. Гранберг. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с.
5. Science & Engineering Indicators 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nsf.gov/statistics/seind10/pdf/seind10.pdf>.
6. 2016 Silicon Valley Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.jointventure.org/publications/institute-publications/1393-2016-silicon-valley-index>.
7. Экспресс-отчет «Силиконовая долина» к проекту «Город будущего» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://infrastructure.kiev.ua/upload/Express.pdf>.
8. Григоренко Я. Спеціальні економічні зони: зарубіжний та вітчизняний досвід функціонування / Я. Григоренко // Наукові праці НДФІ. – 2014. – Вип. 1. – С. 49–57.
9. Дубовик О. Вільні економічні зони як інструмент економічного розвитку територій / О. Дубовик // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4. – Т. 2. – С. 47–50.
10. Вільні економічні зони, території пріоритетного розвитку та технопарки України: досягнення, проблеми, перспективи. Міжнародний інвестиційний форум / [укл. І. Абрамова, І. Гагауз, В. Завгородній та ін.]. – Х. : МОНОАП, 2002. – 172 с.
11. Вільні економічні зони, території пріоритетного розвитку та технопарки України. Нормативна база, умови реалізації проектів. Міжнародний інвестиційний форум / [укл. І. Абрамова, І. Гагауз, В. Завгородній та ін.]. – Х. : МОНОАП, 2002. – 288 с.
12. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України : Закон України від 25 березня 2005 року № 2505-15.